

Київський університет імені Бориса Грінченка

ШУГАЙЛО ЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК:37.013.42:005.57:316.62-053.6(043.3)

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНОГО
ВПЛИВУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ
ПІДЛІТКІВ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Запорізькому національному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, професор
Заверико Наталія Віталіївна,
Запорізький національний університет,
завідувач кафедри соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Рижанова Алла Олександрівна,
Харківська державна академія культури,
завідувач кафедри соціальної педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент
Сватенков Олександр Васильович,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя,
доцент кафедри соціальної педагогіки
і соціальної роботи.

Захист відбудеться 22 червня 2018 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.01 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б).

Автореферат розісланий ____ травня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Венгловська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток інформаційного суспільства актуалізує проблему різновекторного впливу на соціалізацію особистості засобів масової інформації (мас-медіа). Попри те, що вони продукують особистісно значущий контент, простежуємо вагому частку тих, котрі поширюють деформовані цінності й пропагують асоціальні дії людини. Для підліткового віку характерним є пошук ціннісних пріоритетів і особистісних сенсів. Підлітки обирають мас-медіа як джерело інформації та засіб комунікації, що зумовлює ризики негативного впливу на їхню соціалізацію.

Завдання подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків визначено в законах України: «Про доступ до публічної інформації» (2015), «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001, зі змінами від 19.12.2017), «Про освіту» (2017); у державних стратегіях: Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки (2012), Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні (2013); Концепція впровадження медіаосвіти Національної академії педагогічних наук України (2016).

За результатами вивчення теоретичних джерел з'ясовано стан дослідження різних аспектів соціалізації підлітків, а саме: засади соціалізації особистості (Г. Андреева, А. Афанов, І. Богданова, А. Босе, Ф. Гіддінгс, Н. Голованова, Е. Дюркгейм, М. Євтух, Л. Мардахаєв, М. Мосс, А. Мудрик, Ф. Мустаєва, М. Папуча, Т. Парсонс, С. Савченко, Г. Тард та ін.); соціально-педагогічний супровід соціалізації молодших школярів у сучасному інформаційному просторі (О. Петрунько, С. Семчук, А. Тадаєва); технології соціально-педагогічної роботи з підлітками (Т. Журавель, Н. Зимівець, Н. Максимовська, Д. Малков, О. Панагушина, І. Рогальська, С. Чернета); вплив засобів масової інформації на особистість (Дж. Брайант, Т. Вакуліч, Т. Карабін, О. Кудашкіна, Р. Пацлаф, Д. Попова, С. Семчук, С. Шандрук); медіаосвіта та медіаграмотність особистості (О. Волошенюк, О. Федоров, Н. Череповська); особливості просоціального впливу соціальної реклами на особистість (Н. Лисиця, О. Сватенков, С. Толстоухова); формування критичного мислення дітей та підлітків (Т. Воропай, А. Кроуфорд, С. Метьюз, Т. Олійник, В. Саул, С. Терно, А. Тягло); проблема профілактики та корекції Інтернет-залежності (С. Бернштейн, І. Голдберг, М. Гріффітс, С. Кінг, Ф. Саглам, Дж. Салер, К. Янг); комп'ютерної адикції підлітків (Т. Больбот, Н. Сергеева, Л. Юр'єва) та формування в підлітків безпечної поведінки в Інтернет-мережі (М. Снітко).

Студіювання наукових і нормативних джерел із проблеми впливу засобів масової інформації на соціальне становлення особистості засвідчує, що питання соціально-педагогічних умов подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків не були предметом цілісного й системного дослідження. Сьогоденність і доцільність наукових пошуків потребує вирішення низки виявлених *суперечностей* між:

– соціальною потребою суспільства в подоланні негативного впливу засобів масової інформації й реальним станом соціально-педагогічної роботи в закладах загальної середньої освіти;

– потребою підлітків у комунікації в інформаційному просторі та відсутністю науково обґрунтованого інструментарію щодо подолання негативного впливу мас-медіа;

– об'єктивною потребою вдосконалення соціально-педагогічної роботи з подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків в закладах загальної середньої освіти та відсутністю адекватного науково-методичного підґрунтя.

Отже, актуальність окресленої проблеми, недостатня її розробленість у сучасній педагогічній теорії та практиці, виокремлені суперечності зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **«Соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до теми дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки Запорізького національного університету «Концептуальні основи методичного забезпечення особистісно зорієнтованої підготовки соціальних педагогів в умовах університету» (державний реєстраційний номер 7/00100U001732).

Тему дисертації затверджено на засіданні Науково-технічної ради Запорізького національного університету (протокол №7 від 17.03.2011) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол №4 від 26.04.2011).

Мета дослідження – обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків.

Для реалізації поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. З'ясувати розробленість проблеми впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків у теоретичних джерелах.

2. Охарактеризувати особливості соціалізації підлітків в умовах негативного впливу мас-медіа.

3. Виокремити критерії, показники та рівні подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків.

4. Обґрунтувати соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків та здійснити їх експериментальну перевірку.

Об'єкт дослідження – подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення особистісно орієнтованого (І. Бех, С. Подмазін), системного (С. Гончаренко) підходів; концептуальні засади процесу соціалізації особистості (Т. Алексеєнко, А. Капська, Л. Коваль, М. Лукашевич, В. Москаленко, Л. Орбан-Лембрик, С. Харченко); положення щодо ролі соціальних інститутів у процесі соціалізації підростаючого покоління (О. Безпалько, І. Зверева, Г. Іванюк, Т. Окушко,

А. Рижанова); технології соціально-педагогічної роботи з підлітками (Р. Вайнола, Т. Веретенко, Н. Заверико, Т. Лях); положення про особливості соціалізації особистості в підлітковому віці (О. Леонт'єв, І. Кон, А. Реан, Д. Фельдштейн), соціалізація в інформаційному середовищі (В. Іванов, Л. Найдьонова, Г. Онкович, Б. Потятиник, Г. Почепцов), психологічні основи Інтернет-залежності особистості (О. Камінська).

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань дослідження використано комплекс **методів**, з-поміж яких *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння й систематизація психологічних, педагогічних та соціально-педагогічних джерел – для визначення сутності основних понять дослідження і з'ясування стану дослідженості проблеми негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків; порівняння, узагальнення й класифікація наукових підходів – для обґрунтування критеріїв, показників, рівнів та соціально-педагогічних умов подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків; *емпіричні*: письмове опитування (анкетування) підлітків та їхніх батьків – із метою дослідження рівня обізнаності з проблемою негативного впливу засобів масової інформації на особистість; тестування підлітків – для визначення рівнів їхньої тривожності та агресивності; вивчення продуктів діяльності підлітків; метод незалежних експертних оцінок – для визначення розвитку комунікативних умінь підлітків у соціальному середовищі; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) – для виявлення динаміки подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків і перевірки ефективності визначених соціально-педагогічних умов щодо подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти; *методи математичної статистики* – для перевірки ефективності виокремлених соціально-педагогічних умов подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків.

Експериментальна база дослідження: Запорізька гімназія №107 (м. Запоріжжя), середня загальноосвітня школа №46 (м. Київ), загальноосвітній навчальний заклад №66 (м. Запоріжжя), комунальний заклад освіти спеціалізована школа №67 еколого-економічного профілю (м. Дніпро), приватний комплекс безперервної освіти «Школа «ЕйдоС»» (м. Запоріжжя), загальноосвітній навчальний заклад №74 (м. Київ). Дослідно-експериментальною роботою було охоплено 253 підлітки віком від 10 до 15 років із трьох областей України (Запорізької, Дніпропетровської та Київської), 216 батьків підлітків.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* обґрунтовано соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків (інформування підлітків та їхніх батьків щодо негативних наслідків впливу засобів масової інформації на особистість, формування критичного ставлення підлітків до мас-медіа, актуалізація загальнолюдських цінностей у системі ціннісних орієнтацій підлітків і розвиток у них комунікативних умінь і навичок); визначено критерії (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний), показники та рівні (високий, середній, низький) оцінки подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків; *уточнено* визначення понять «подолання негативного впливу

засобів масової інформації на соціалізацію підлітків», що розглядається як цілеспрямована педагогічна діяльність щодо формування готовності особистості розпізнавати деструктивні впливи засобів масової інформації та протидіяти їм за допомогою різноманітних технік і прийомів; «соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації» – комплекс внутрішніх і зовнішніх чинників, змістово-методичного забезпечення задля мінімізації деструктивної дії мас-медіа на соціалізацію підлітків; *удосконалено* діагностичний інструментарій дослідження щодо подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію дітей підліткового віку; *подальшого розвитку набуло* змістово-методичне забезпечення соціально-педагогічної роботи в закладах загальної середньої освіти та неурядових організаціях із подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків, а також ідеї про соціальне партнерство батьків, підлітків, соціальних педагогів, соціальних працівників.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні та апробації програми соціально-педагогічної роботи з подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків, що містить такі компоненти: соціально-просвітницький тренінг для підлітків «Засоби масової інформації: плюси та мінуси», тематичний лекторій для батьків щодо негативних наслідків впливу засобів масової інформації на особистість; комплекс форм та методів соціально-педагогічної роботи з підлітками (міні-лекції, групові дискусії, рольові ігри, написання творчих робіт і виконання творчих проектів).

Результати дослідження можуть бути використані соціальними педагогами закладів загальної середньої освіти та соціальними працівниками неурядових організацій; фахівцями центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою профілактики негативного впливу мас-медіа на особистість; науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти у розробленні модулів навчальних дисциплін «Соціальна педагогіка», «Основи соціалізації особистості», «Теорія та методика соціально-педагогічної роботи з дитячими та молодіжними організаціями» (для студентів першого (бакалаврського) освітнього рівня) спеціальності «Соціальна робота»/«Соціальна педагогіка».

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в практику роботи громадської організації «Молодіжне об'єднання підтримки соціально-педагогічних ініціатив «Юнь Запоріжжя»» м. Запоріжжя (довідка про впровадження №31 від 06.12.2014), дитячого закладу оздоровлення та відпочинку «Чайка» смт Кирилівка Запорізької області (довідка про впровадження №38 від 19.09.2015), гімназії №107 м. Запоріжжя (довідка про впровадження №184 від 22.03.2017), середньої загальноосвітньої школи №46 м. Києва (довідка про впровадження №206-д від 24.04.2017), загальноосвітнього навчального закладу №66 м. Запоріжжя (довідка про впровадження №157 від 30.05.2017), спеціалізованої школи №67 еколого-економічного профілю м. Дніпро (довідка про впровадження №66 від 09.11.2017), приватного комплексу безперервної освіти «Школа «ЕйдоС»» м. Запоріжжя (довідка про впровадження №35/01 від 06.12.2017), загальноосвітнього навчального закладу №74 м. Києва (довідка про впровадження №47 від 20.02.2018).

Особистий внесок здобувача. У статті «Проблема формування критичного ставлення підлітків до засобів масової інформації: соціально-педагогічні аспекти», написаній у співавторстві з Н. В. Заверико, здобувачем висвітлено специфіку та зміст соціально-педагогічної роботи з формування критичного ставлення підлітків до ЗМІ на прикладі просвітницької програми.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційної роботи було висвітлено у виступах на науково-практичних конференціях, форумах, симпозіумах, наукових читаннях різних рівнів, а саме: *міжнародних*: «Актуальні проблеми особистісно-орієнтованого навчально-виховного процесу в системі безперервної освіти» (Київ-Кременець, 2004), «Теорія і практика гендерного виховання студентської молоді: довід, проблеми, перспективи» (Запоріжжя, 2004), «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2006); «Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця» (Київ, 2007); «Інтеграція вищої школи України до Європейського та світового освітнього простору» (Київ, 2012); «Актуальні проблеми вищої професійної освіти» (Київ, 2013); «Current Issues and Problems of Social Sciences» (Kielce, Poland, 2016), «Forming of Modern Educational Environment: Benefits, Risks, Implementation Mechanisms» (Тбілісі, Грузія, 2017); *всукраїнських*: «Розвиток життєвої компетентності учнів у загальноосвітньому навчальному закладі» (Запоріжжя, 2004), «Теорія та практика підготовки соціальних педагогів та психологів у вищому навчальному закладі: досвід, проблеми та перспективи» (Запоріжжя, 2007); «Актуальні проблеми вищої професійної освіти України» (Київ, 2012); *міській*: «Полікультуротворча діяльність» (Київ, 2006).

Основні положення дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедри соціальної педагогіки та щорічних звітних конференціях науковців Запорізького національного університету впродовж 2011–2018 років.

Публікації. Основні результати та зміст дисертації повною мірою відображені в 19 публікаціях (із них: 18 – одноосібні, 1 – у співавторстві), зокрема 8 – у провідних фахових виданнях України (з яких – 1 публікація у міжнародному наукометричному виданні), 11 статей і тез у збірниках матеріалів конференцій і семінарів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (385 найменувань, із яких 23 – іноземною мовою), 7 додатків на 74 сторінках, 18 таблиць, 10 рисунків. Загальний обсяг дисертації становить 312 сторінок, основний зміст роботи викладено на 186 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми та окреслено ступінь її дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, висвітлено теоретико-методологічні засади, наукову новизну, практичне значення дисертації, подано відомості про впровадження, апробацію результатів наукового пошуку, публікації й особистий внесок автора, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – «Подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків як соціально педагогічна проблема» – проаналізовано негативний вплив засобів масової інформації на соціалізацію підлітків як соціально-педагогічну проблему, визначено та обґрунтовано його сутність і наслідки.

У руслі означеної теми дослідження здійснено дефінітивний аналіз базових понять «соціалізація», «соціалізація підлітків», «засоби масової інформації»; Розглянуто стан дослідження проблеми подолання негативного впливу мас-медіа на підлітків, особливості соціалізації в інформаційному середовищі, виявлено найсуттєвіші наукові здобутки.

Узагальнення наукових пошуків із проблеми соціалізації особистості дає підстави розуміти соціалізацію підлітків як складний соціально-педагогічний процес, що потребує вдосконалення педагогічно доцільних умов, використання форм, засобів, методів індивідуальної роботи з урахуванням впливів різних чинників, інформаційного середовища, динаміки їхнього психічного, фізичного та морального розвитку. Це зумовлено тим, що в підлітків підвищена сензитивність до впливів різних середовищ (соціального, інформаційного).

У сучасних підлітків пріоритетною є потреба в самовизначенні, самореалізації, що реалізується не тільки в реальному житті, а й у віртуальному середовищі. Їм притаманні часті прояви егоїзму, інфантилізму, втрата почуття відповідальності, невизнання суспільних обов'язків, що призводить до деформації нормативно-ціннісної сфери, ускладнює їхню взаємодію з батьками, учителями, однолітками, що зумовлює відчуження від соціуму.

Вивчення теоретичних джерел засвідчує, що труднощі щодо соціалізації учнів середньої школи (Н. Абдюкова, Л. Ніколаєв, С. Подмазін) пов'язані з недостатнім рівнем самостійності підлітків, їхньою неадекватною самооцінкою (завищена або занижена), несформованістю «Я-образу» (моральних еталонів та ідеалів, проявами підліткового негативізму, агресивності, відсутністю конкретних життєвих цілей). Для підліткового віку притаманний високий рівень тривожності та максималізм, несформована готовність до комунікацій у соціальному середовищі, що зумовлює компенсаторне віртуальне спілкування.

За результатами вивчення теоретичних надбань із проблеми впливу мас-медіа на соціалізацію підлітків з'ясовано, що вони є найвпливовішим чинником їхньої соціалізації. Завдяки цим засобам підлітки отримують ті чи ті відповіді на питання, що є важливими для їхнього самоствердження й саморозвитку.

У дослідженнях сучасних науковців (Г. Апостолова, Г. Лещук, О. Петрунко, С. Семчук, А. Тадаєва та ін.) актуалізовано питання, що розкривають соціалізаційний вплив засобів масової інформації на розвиток особистості в інформаційному середовищі. Водночас мас-медіа є чинником «стихійної», неспрямованої та неконтрольованої соціалізації, що становить соціально-педагогічну проблему.

Серед провідних функцій, які мас-медіа виконують у суспільстві, виокремлюють: інформаційну, освітню, соціалізаційну, інноваційну, формування громадської думки, поширення масової культури, соціального контролю. За рейтингом популярності в підлітковій аудиторії останнє місце посідають радіо- та

друковані мас-медіа, друге – телебачення. Найбільш популярна в серед учнів середньої школи – мережа Інтернет, що слугує не лише засобом масової та міжособистісної комунікації, а й усесвітнім відео-, аудіосховищем, мегабібліотекою, гігантським архівом, який містить різноманітну інформацію.

Розвиток комп'ютерної мережі Інтернет розширив можливості людської діяльності та самовираження. Інтернет значно прискорює інформаційний обмін між окремими особами, групами та співтовариствами, сприяє утворенню якісно нових високодинамічних середовищ для підлітків. Принциповим зрушенням останнього десятиліття став перехід до активного використання мобільних портативних приладів (смартфонів, планшетів) з під'єднанням до мережі Інтернет. Це створило феномен масової самостійної комунікації (mass self-communication), у якій підлітки не тільки отримують, а й надсилають повідомлення потенційно широкій аудиторії, використовуючи блоги, коментарі на сайтах газет і журналів, пости в соціальних медіа тощо.

Учні не критично сприймають інформацію, яку продукують їхні однолітки. Анонімність спілкування в мережі Інтернет створює в підлітків ілюзію безкарності за агресивну, девіантну поведінку, кібербулінг. Заради підвищення свого віртуального статусу, визнання і схвалення незнайомими людьми учні середньої школи розміщують на каналі You-tube, у соціальних мережах фото та відеоматеріали із зображенням дій, які загрожують їхньому життю (екстремальні селфі, «джампери», трейнсерфінгери/ «зацепери», «руфери» та ін.). Завдяки засобам масової інформації приклади такої поведінки широко транслюються та відтворюються іншими дітьми та підлітками.

З'ясовано, що наслідки впливу засобів масової інформації на процес соціалізації підлітків мають як позитивний, так і негативний характер. До позитивних наслідків відносять такі: підвищення рівня поінформованості підлітків, формування просоціальної поведінки, сприяння формуванню комунікативних навичок, розширення рекреаційних можливостей.

До негативних наслідків віднесено наступні: поширення сцен насильства (зміни у сприйнятті навколишнього світу, сприйняття насильства підлітками як легітимного способу розв'язання конфліктів, копіювання насильницьких шаблонів поведінки, виникнення реакції десенсибілізації тощо); наслідки впливу реклами, що стверджує повагу до матеріального продукту як повноцінного заміника духовного, формує у підлітків споживацьку поведінку й утверджує стереотипи (гендерні, вікові, професійні); виникнення адикції від засобів масової інформації. У цьому контексті актуалізується проблема особистого вибору підлітками безпечної поведінки в мережі Інтернет, що потребує цілеспрямованої, доцільно організованої соціально-педагогічної взаємодії учасників педагогічного процесу.

Для подолання негативного впливу засобів масової інформації на поведінку й діяльність підлітків необхідна цілеспрямована соціально-педагогічна робота з підлітками та їхніми батьками.

У **другому розділі** – *«Організація дослідження щодо подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків»* – обґрунтовано критерії, показники та рівні подолання негативного впливу засобів масової інформації, описано структуру й послідовність констатувального етапу

експерименту, проаналізовано результати діагностики стану подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків.

Ґрунтуючись на дослідженнях українських, зарубіжних педагогів і психологів та узагальнюючи теоретичні підходи до оцінки подолання негативного впливу засобів масової інформації на особистість, було визначено такі критерії та показники: *когнітивний* (поінформованість підлітків про вплив засобів масової інформації на особистісне соціальне становлення); *мотиваційно-ціннісний* (характеризує сукупність ціннісних орієнтацій та моральних переконань підлітка, намірів, інтересів, згідно з якими підліток здійснює вибір джерел інформації, надає оцінку інформації мас-медіа); *діяльнісний* (визначає ступінь оволодіння сукупністю вмінь і навичок, що забезпечують саморегуляцію сприйняття інформації мас-медіа та необхідні для подолання негативного впливу на особистість і соціалізацію підлітків).

Когнітивний критерій характеризується такими показниками: обізнаність підлітків із різними видами засобів масової інформації та особливостями поширення ними інформації; поінформованість щодо позитивних та негативних наслідків впливу засобів масової інформації; готовність до критичного аналізу інформації. Показниками мотиваційно-ціннісного критерію є: структура системи цінностей і ціннісних орієнтацій підлітка; уміння оцінювати інформацію мас-медіа та співвідносити її з власною системою цінностей; свідомий вибір та цілеспрямоване використання джерел інформації. Діяльнісний критерій визначається здатністю підлітка до планування та саморегуляції у використанні засобів масової інформації; тайм-менеджментом у використанні різних видів мас-медіа; участю в інших видах просоціальної діяльності (навчання, саморозвиток, творчість, заняття спортом, спілкування в реальному житті тощо).

Здійснено змістову характеристику *низького, середнього та високого рівнів* подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків. До групи із *низьким рівнем* подолання негативного впливу засобів масової інформації відносимо підлітків, котрі мають мінімальні знання про різні види мас-медіа, про позитивні та негативні наслідки їхнього впливу на особистість та не готові до критичного аналізу інформації; у структурі системи цінностей яких домінують матеріальні цінності, що обмежує співвіднесення інформації мас-медіа з власною системою ціннісних орієнтацій; які використовують засоби масової інформації лише з розважальною метою; не планують і не здійснюють саморегуляцію власної діяльності із мас-медіа, не залучені до інших видів просоціальної діяльності (навчання, саморозвиток, творчість, заняття спортом, спілкування в реальному житті тощо).

До групи з *середнім рівнем* подолання негативного впливу засобів масової інформації відносимо підлітків, котрі мають часткові знання про різні види та особливості засобів масової інформації, про позитивні та негативні наслідки їхнього впливу на особистість, не завжди критично аналізують інформацію мас-медіа; у структурі системи цінностей яких загальнолюдські цінності та матеріальні цінності однаково важливі, не завжди надають об'єктивну оцінку інформації мас-медіа та співвідносять її з власною системою цінностей; не завжди свідомо обирають джерело інформації як для освітньої мети, так і для рекреації; інколи

цілеспрямовано планують свою діяльність в інформаційному середовищі та здатні до її саморегуляції (витрачають від 3 до 5 годин щоденно) й одночасно беруть участь в 1-2 інших видах просоціальної діяльності, а саме: навчання, саморозвиток, творчість, заняття спортом, спілкування в реальному житті.

До групи з *високим рівнем* подолання негативного впливу засобів масової інформації відносимо тих підлітків, котрі мають повні та міцні знання щодо різних видів мас-медіа, негативних та позитивних наслідків їхнього впливу на особистість, критично аналізують інформацію. Для цих підлітків характерне домінування загальнолюдських цінностей. Вони завжди надають оцінку інформації мас-медіа та співвідносять її із власною системою цінностей, постійно свідомо обирають джерела інформації, цілеспрямовано планують використання засобів масової інформації та застосовують їх переважно з освітньою метою; здатні до саморегуляції в медіа-просторі (витрачають до 2 годин щоденно) та залучені до багатьох інших видів просоціальної діяльності, як-от: навчання, саморозвиток, творчість, заняття спортом, спілкування в реальному житті.

Для визначення рівнів подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків було застосовано: анкетування та методику «Незавершені речення». На констатувальному етапі експерименту брали участь 253 підлітки віком від 10 до 15 років. Для виявлення негативного впливу мас-медіа на соціалізацію досліджувалася структура ціннісних орієнтацій підлітків, комунікативні уміння та навички, академічна успішність, рівні їхньої тривожності та агресії за допомогою комплексу стандартизованих методик: «Шкала ситуативної тривоги О. Кондаша», діагностики показників і форм агресії А. Басса-А. Дарки, «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнової. Зазначені опитувальники використовувалися в роботі зі 175 учнями дванадцяти-п'ятнадцяти років, оскільки вони валідні для вікової категорії 12-16 років.

Для виявлення зв'язку між тривалістю перегляду телебачення й використання мережі Інтернет та показниками тривожності, агресивності підлітків, академічною успішністю, сформованістю комунікативних умінь і навичок використовувалися методи математичної статистики (розрахунок рангового коефіцієнта кореляції Спірмена). Виявлені емпіричні рангові коефіцієнти кореляції (у середньому на рівні 0,69) свідчать про суттєвий вплив тривалості використання мас-медіа на успішність підлітків, їхні комунікативні уміння і навички, тривожність та агресивність. Аналіз структури ціннісних орієнтацій показав, що для 50,86% опитаних підлітків домінувальними є такі цінності, як: любов, здоров'я, спілкування, пізнання нового, допомога іншим людям і милосердя, а для 49,14% – високий матеріальний добробут, приємне проведення часу, відпочинок, високий соціальний статус й управління людьми.

За результатами констатувального експерименту встановлено, що подолання негативного впливу засобів масової інформації не є пріоритетним завданням роботи соціального педагога з підлітками в закладах загальної середньої освіти. Виявлено низький рівень подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію у 20,15% підлітків, середній – у 65,04%, високий – у 14,81%. Результати цього етапу засвідчили, що рівень подолання негативного впливу засобів масової інформації на сучасних підлітків є переважно середнім та низьким. Аналіз

отриманих за результатами діагностування і статистичної обробки даних дав змогу виявити потреби соціально-педагогічної практики щодо подолання негативного впливу засобів масової інформації на підлітків та відсутність рекомендованого змісту, форм, методів роботи соціального педагога щодо його подолання.

У **третьому розділі** – *«Експериментальне дослідження соціально-педагогічних умов подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків»* – охарактеризовано соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу мас-медіа, здійснено експериментальну перевірку їх ефективності, висвітлено програму, зміст, форми, методи роботи соціального педагога щодо подолання негативного впливу засобів масової інформації у закладах загальної середньої освіти та неурядових організаціях, подано результати формування і контрольних етапів експерименту, доведено ефективність запровадження соціально-педагогічних умов подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків.

Уточнено сутність поняття «соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків», що розглядаємо як комплекс внутрішніх і зовнішніх чинників, змістово-методичного забезпечення задля мінімізації деструктивної дії мас-медіа на соціалізацію підлітків.

Обґрунтовано соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків. До них відносимо такі: інформування підлітків та їхніх батьків щодо негативних наслідків впливу засобів масової інформації; формування критичного ставлення підлітків до засобів масової інформації; актуалізація в системі цінностей підлітків загальнолюдських цінностей і сприяння розвитку їхніх комунікативних умінь і навичок. Установлено, що ці соціально-педагогічні умови взаємопов'язані як сутнісно, так і процесуально. Упровадження кожної соціально-педагогічної умови здійснювалося у процесі використання різних форм (групових, індивідуальних) та методів (соціально-просвітницький тренінг, міні-лекції, «мозковий штурм», рольові ігри, дискусії, бесіди, приклад, розповідь, роз'яснення, обговорення, діалог тощо) роботи соціального педагога з підлітками в експериментальній групі. Із підлітками контрольної групи ці методи та форми роботи не застосовувалися.

Інформування підлітків та їхніх батьків щодо негативних наслідків впливу засобів масової інформації – передбачало ознайомлення підлітків та їхніх батьків із проблемою подолання негативного впливу мас-медіа; висвітлення сутності негативного впливу мас-медіа на особистість підлітків; партнерська взаємодія учасників освітнього середовища закладів загальної середньої освіти з метою подолання негативного впливу мас-медіа на соціалізацію підлітків. Змістово-методичне забезпечення соціально-педагогічної умови «Інформування підлітків та їхніх батьків щодо негативних наслідків впливу засобів масової інформації» здійснювалось під час проведення різних форм соціально-педагогічної роботи, а саме: міні-лекції «Засоби масової інформації», «Стереотипи», «Наслідки впливу сцен насильства», «Законодавство щодо реклами», «Маніпулювання в мас-медіа», «Правила безпечної роботи в мережі Інтернет»; дискусії «Спілкування реальне чи віртуальне?», «Образи чоловіків та жінок у засобах масової інформації: реальність або міф», «Стандарти краси у засобах масової інформації: слідувати чи ні?»;

написання есе: «Чому телепередачі не схожі на реальне життя?», «Чому шкідливо довго використовувати засоби масової інформації?», «Чому небезпечно наслідувати приклади насильства із засобів масової інформації?»; виконання творчого проекту «Мої правила безпеки», що передбачав розробку підлітками правил роботи з мережею Інтернет та обговорення цих правил із батьками. Дискусії, написання есе, виконання творчого проекту сприяло розвитку комунікативних умінь і навичок підлітків. Ці форми роботи входили до комплексу соціально-виховних заходів у закладах загальної середньої освіти.

З батьками підлітків проведено різні форми роботи з означеної тематики, а саме: «Наслідки впливу сучасних засобів масової інформації на особистість підлітка», «Інтернет-залежність: прояви й ознаки». Соціальні педагоги виступали з презентаціями до тем «Роль засобів масової інформації у соціалізації підлітка», «Шляхи захисту підлітків від негативного впливу засобів масової інформації», поширювались «Пам'ятки для батьків», що сприяло їхній педагогізації. Інформація, яка надавалася батькам, була доступною, актуальною, цікавою, мала практичне значення. У процесі партнерської взаємодії батьків і соціальних педагогів формувалися спільні виховні цілі щодо подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків, що сприяло ефективності соціально-педагогічної роботи.

Для підвищення в підлітків рівня самостійності щодо відбору інформації впроваджувалася соціально-педагогічна умова *формування критичного ставлення підлітків до засобів масової інформації*. Реалізація цієї умови здійснювалася у процесі ознайомлення підлітків із наслідками впливу засобів масової інформації на їхнє особистісне та соціальне становлення; засвоєння підлітками знань, умінь, навичок критичного аналізу інформації та виявлення маніпулятивного впливу мас-медіа й готовності їм протидіяти.

З метою ознайомлення учнів з різними наслідками впливу засобів масової інформації та формування критичного ставлення до них проведено соціально-просвітницький тренінг «Засоби масової інформації: плюси та мінуси». Відзначимо, що соціально-просвітницький тренінг було обрано тому, що він є ефективною формою роботи соціального педагога для засвоєння знань, засобом для формування вмій і навичок, способів комунікації. Тренінг складався з 14-ти занять. Кожне з них занять передбачало вплив на окремі показники за визначеними критеріями подолання негативного впливу ЗМІ.

З огляду на проблему наукового пошуку продуктивними методами соціально-педагогічної роботи з підлітками та їхніми батьками обрано методи індивідуальної роботи (бесіди, консультації, «case-study» (ведення випадку)).

Змістово-методичне забезпечення соціально-педагогічної умови – *актуалізація у системі цінностей підлітків загальнолюдських цінностей і сприяння розвитку комунікативних умінь підлітків* здійснювалось з метою усвідомлення підлітками особистісних ціннісних пріоритетів, місця загальнолюдських цінностей у системі ціннісних орієнтацій людини; закріплення навичок ефективної комунікації. У процесі проведення соціально-просвітницького тренінгу використано активні методи соціально-педагогічної роботи, а саме: мозковий штурм («Що я ціную в житті найбільше?», «Прийоми маніпуляції, що використовуються у рекламі»),

дискусії («Як ЗМІ впливають на наші цінності?», «Переваги й недоліки навчання за допомогою мережі Інтернет»).

З метою розвитку комунікативних умінь підлітків і готовності їх до партнерської взаємодії використано вправи: «Я не знав про тебе, що...», «Мафія», «Чарівна паличка». Вони сприяли формуванню в підлітків готовності до міжособистісної комунікації в медіа-просторі.

Використання активних методів роботи («мозковий штурм», дискусії, написання творів) популяризувало соціалізувальний вплив засобів масової інформації та сприяло мінімізації їх негативного впливу, надавало підліткам можливість розвивати власні комунікативні здібності та отримувати досвід використання загальнолюдських цінностей.

Порівняльний аналіз результатів зрізів в експериментальній і контрольній групах, проведений на етапі формувального експерименту, засвідчує відмінності у знаннях, уміннях і навичках підлітків, що входили до цих груп, які уможливили виявлення рівнів подолання негативного впливу засобів масової інформації. Результативність формувального експерименту підтверджена сформованістю у підлітків глибоких та міцних знань щодо наслідків впливу засобів масової інформації на особистість; підвищення рівнів умінь та навичок критичного аналізу інформації; уміння розпізнавати маніпулятивні впливи засобів масової інформації та протидіяти їм. Упровадження соціально-педагогічних умов сприяло актуалізації в підлітків загальнолюдських цінностей (життя, здоров'я, освіта, дружба, родина, повага до інших людей, емпатія, чесність тощо), формуванню вміння співвідносити інформацію мас-медіа із власними цінностями; плануванню використання та саморегуляції взаємодії із засобами масової інформації; свідомий вибір джерел інформації та їх використання переважно з освітньою метою та для саморозвитку.

Результати анкетування батьків підлітків (на констатувальному та контрольному етапах експерименту), свідчать про наявність змін після проведення соціально-педагогічної роботи з подолання негативних наслідків впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків. Якщо на констатувальному етапі 68,06% батьків усвідомлювали наявність впливу засобів масової інформації на особистість, то на контрольному їх стало 85,65%. Контролюють використання засобів масової інформації дитиною 79,63% батьків, частково контролюють 15,74%, не контролюють 4,63% (констатувальний етап) та 97,22%, 1,85% та 0,93% відповідно (контрольний етап). Отже, інформування батьків підлітків сприяло усвідомленню сутності впливу засобів масової інформації на соціалізацію, підвищенню їхньої обізнаності щодо його негативних наслідків і пошуку шляхів подолання негативного впливу засобів масової інформації на підлітків.

Для перевірки ефективності впроваджених соціально-педагогічних умов подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків та відстеження динаміки показників їх рівнів подолання на контрольному етапі експерименту було використано аналогічний із формувальним етапом інструментарій.

Узагальнення результатів на контрольному етапі експерименту довело ефективність упроваджених соціально-педагогічних умов подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків. Підтвердженням

достовірності слугують статистично достовірні якісні й кількісні зміни за всіма критеріями – когнітивним, мотиваційно-ціннісним, діяльнісним у бік зменшення кількості підлітків із низьким і середнім рівнями та збільшенням кількості підлітків із високим рівнем в експериментальній групі.

Результати контрольного етапу експерименту й аналізу середніх показників за усіма критеріями узагальнено та подано у вигляді табл. 1.

Таблиця 1

**Узагальнені дані динаміки рівнів подолання негативного впливу ЗМІ
на соціалізацію підлітків (у %)**

Етапи Рівні	Експериментальна група (n=126)		Динаміка	Контрольна група (n=127)		Динаміка
	Констатувальний етап експерименту	Контрольний етап експерименту		Констатувальний етап експерименту	Контрольний етап експерименту	
Низький	25,1	8,9	- 16,2	27,3	22,9	- 4,4
Середній	60,1	62,3	+2,2	57,5	59,2	+1,7
Високий	14,8	28,8	+14	15,2	17,9	+2,7
Разом	100	100	–	100	100	–

Зокрема, в експериментальній групі на високому та середньому рівнях подолання негативного впливу мас-медіа на соціалізацію підлітків визначено позитивну динаміку показників (+14%, +2,2% відповідно). На низькому рівні виявлено зниження показників на 16,2%. У респондентів контрольної групи також відзначено незначну позитивну динаміку щодо високого рівня (+2,7%), на середньому рівні також встановлена незначна позитивна динаміка (+1,7%), а на низькому помічено зниження середніх показників на 4,4%. Отримані результати свідчать про позитивний вплив експериментальної програми подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків.

Педагогічна доцільність та продуктивність реалізованих форм і методів соціально-педагогічної роботи додатково оцінювалася методом на основі чотирьохрівневої моделі Д. Кірпатрика (реакція-засвоєння-поведінка-ефект), який засвідчив наявність змін у діяльності й поведінці підлітків (розвиток ініціативності та творчої активності учасників програми, підвищення діалогічності та рефлексивності міркування, збільшення можливостей різнобічного аналізу проблемних ситуацій і осмислення принципів їхнього конструктивного розв'язання).

Одержані результати експериментальної роботи підтвердили наявність суттєвої відмінності в динаміці рівнів подолання негативного впливу засобів масової інформації на користь експериментальної групи, що підтверджує ефективність запропонованих соціально-педагогічних умов подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків.

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення й практичне розв'язання соціально-педагогічних умов подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків, що відображено у змістово-методичному забезпеченні діяльності соціального педагога у закладах загальної середньої освіти, неурядових організаціях. Результати здійсненого дослідження дають підстави для таких висновків:

1. За результатами теоретичних студій з'ясовано сутність понять: «соціалізація підлітків», «вплив засобів масової інформації на соціалізацію підлітків». Виявлено, що «негативний вплив засобів масової інформації на соціалізацію підлітків» – це поширення мас-медіа деструктивної інформації, яка зумовлює порушення в підлітків зв'язків і стосунків із соціальним оточенням, відхід їхньої індивідуальної та колективної поведінки від загальновизнаних суспільних моральних норм і правил, формування таких якостей, що гальмують/руйнують соціалізацію особистості.

Уточнено дефініцію «подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків», що полягає у цілеспрямованій педагогічній діяльності соціального педагога щодо формування в особистості готовності розпізнавати та протидіяти за допомогою різноманітних технік і прийомів руйнівним впливам засобів масової інформації.

Результати теоретичного аналізу засвідчують значний інтерес науковців до проблеми соціалізації підлітків і впливу мас-медіа на формування їхніх особистісних якостей. Однак, проблема соціально-педагогічних умов подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків не була предметом цілісного наукового пошуку.

2. З'ясовано, що медіа-ресурси (мережа Інтернет, телебачення, радіомовлення, преса, відеопродукція) продукують і поширюють інформацію, що впливає на становлення цінностей і моделей поведінки підлітків. Проаналізовано позитивні та негативні впливи на соціалізацію підлітків засобами мас-медіа в умовах інформаційного суспільства. До позитивних впливів відносимо: розширення світогляду, формування просоціальної поведінки, зміни емоційного фону, сприяння формуванню комунікативних умінь і навичок, можливості для рекреації. Виокремлено негативні наслідки впливу мас-медіа на соціалізацію підлітків, а саме: формування залежності від певного засобу масової інформації та соціальних стереотипів; прийняття асоціальних моделей поведінки (насильство, жорстокість, споживацтво). З'ясовано, що надмірне захоплення засобами мас-медіа, недотримання правил безпечної роботи в мережі Інтернет призводить до зниження їхньої фізичної активності й соматичних захворювань, віктимізації підлітків; деформації їхніх пізнавальних інтересів, відмежування від реального життя (навчання, розвиток).

3. Виокремлено та схарактеризовано критерії подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний). Відповідно до цих критеріїв обґрунтовано показники: обізнаність підлітків із різними видами мас-медіа; знання про негативні й позитивні

наслідки впливу засобів масової інформації на особистість; здатність і готовність до критичного аналізу інформації мас-медіа (когнітивний критерій); цінності, що домінують у системі ціннісних та світоглядних орієнтацій підлітків; уміння критично оцінювати інформацію мас-медіа та співвідносити її із власною моделлю соціальної поведінки; мотивований вибір джерел і змісту інформації (мотиваційно-ціннісний критерій); здатність підлітків до планування у використанні засобів масової інформації та саморегуляції в інформаційному просторі; залучення підлітків до різних видів просоціальної діяльності: навчання, саморозвиток, творчість, заняття спортом, спілкування в реальному житті (діяльнісний критерій). Виявлено та уточнено рівні (низький, середній, високий) подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків.

4. Обґрунтовано соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків і здійснено їх експериментальну перевірку. Результати дослідження засвідчили суттєву відмінність щодо сприйняття інформації підлітками контрольної та експериментальної груп. Порівняльна характеристика цих результатів підтверджує позитивні зрушення у підлітків експериментальної групи за всіма критеріями: когнітивним, мотиваційно-ціннісним, діяльнісним. Позитивна динаміка простежується на високому та середньому рівнях. Для низького рівня характерними є незначні зміни. У респондентів контрольної групи визначено деяку позитивну динаміку, що пов'язуємо із педагогічними впливами в освітньому середовищі школи загалом, просвітництвом батьків. Отримані результати свідчать про ефективність впроваджених соціально-педагогічних умов подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків.

Змістово-методичне забезпечення впровадження соціально-педагогічних умов подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків, розглядаємо як комплекс мети, завдань, змісту, форм і методів доцільно організованої діяльності соціального педагога на засадах системного, особистісно орієнтованого підходів.

З'ясовано, що до ефективних форм роботи соціального педагога у закладах загальної середньої освіти і соціального працівника у неурядових організаціях із профілактики та подолання негативного впливу засобів масової інформації відносимо: соціально-просвітницький тренінг, «мозковий штурм», дискусія, рольові ігри, індивідуальні завдання, творчі проекти та інші; методи (формування свідомості, організації та стимулювання діяльності) і форми індивідуальної (бесіди, консультації, «case-study», виконання індивідуальних творчих проектів) та групової соціально-педагогічної роботи з підлітками (соціально-просвітницький тренінг, дискусії, рольові ігри, конкурс з написання творчих робіт) та їхніми батьками (лекторій, круглий стіл), діагностичні процедури.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків. Перспективними напрямками можуть бути: розширення змістового компонента і розроблення методики формування умінь і навичок критичного аналізу інформації, отриманої за допомогою мас-медіа підлітками та молоддю відповідно до їхніх вікових особливостей і ситуації соціального розвитку; професійна підготовка

соціальних педагогів до подолання негативного впливу засобів масової інформації на поведінку та діяльність підлітків; взаємодія закладів освіти та неурядових організацій і сім'ї щодо подолання негативного впливу засобів масової інформації на особистість підлітків.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Смоляна Я. В. Просвітницький тренінг як метод формування критичного ставлення підлітків до засобів масової інформації. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. Луганськ, 2005. № 2. С. 12-17.

2. Шугайло Я. В. Робота соціального педагога з батьками щодо попередження негативного впливу ЗМІ на дітей та підлітків. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. Запоріжжя, 2009. № 2. С. 221-227.

3. Шугайло Я. В. Соціально-педагогічні умови зменшення негативних наслідків впливу ЗМІ на соціалізацію підлітків. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. Запоріжжя, 2010. № 1 (12). С. 244-251.

4. Шугайло Я. В. Засоби масової інформації: історичні аспекти розвитку. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: Запоріжжя, 2010. Вип. 6 (59). С. 410-415.

5. Шугайло Я. В. Теорії впливу засобів масової інформації на особистість. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2010. Вип.7 (60). С. 401-408.

6. Шугайло Я. В. Інтернет-залежність та проблема її профілактики серед дітей та підлітків. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. Запоріжжя, 2015. №2 (25). С. 17-24.

7. Заверико Н. В., Шугайло Я. В. Проблема формування критичного ставлення підлітків до засобів масової інформації: соціально-педагогічні аспекти. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. Запоріжжя, 2017. № 1 (28). С. 31-39.

8. Шугайло Я. В. Особливості впровадження педагогічної моделі подолання негативного впливу засобів масової інформації на процес соціалізації підлітків. *«ScienceRise: Pedagogical Education»*. Харків, 2017. № 10 (18). С. 23-28.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Смоляна Я. В. Негативний вплив засобів масової комунікації на особистість і медіапедагогіка як засіб його мінімізації. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. Луганськ, 2004. № 1. С. 49-57.

10. Смоляна Я. Роль та місце медіапедагогіки в освітньо-виховному процесі. *Актуальні проблеми гуманітарної освіти: зб. наук. праць*. Київ-Кременець: РВЦ КОГП ім. Тараса Шевченка. 2004. С. 293-295.

11. Смоляна Я. Можливості використання засобів масової інформації для формування освітньої компетентності. *Розвиток життєвої компетентності учнів у загальноосвітньому навчальному закладі: Матеріали Всеукр. науково-пошукової*

конф. (Київ - Запоріжжя, 7 - 8 жовтня 2004 р.). Київ-Запоріжжя, Вид-во ЗОППО, 2005. С. 263-266.

12. Смоляна Я. В. Вплив засобів масової інформації на гендерну соціалізацію підлітків. *Теорія і практика гендерного виховання студентської молоді: досвід, проблеми, перспективи*: матеріали Міжн. науково-практ. конф. (Запоріжжя, 11-12 листопада 2004 р.). Запоріжжя, ЛВТ ЗДУ, 2004. С. 124-126.

13. Шугайло Я. В. Соціально-педагогічні аспекти впливу засобів масової інформації на соціалізацію особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Київ, 2006. Т. VIII, Вип. 2. С. 372-377.

14. Шугайло Я. В. Особливості впровадження медіаосвіти в Україні. *Current Issues and Problems of Social Sciences*. International Scientific Conference. (June 28-30, 2016). Kielce: Holy Cross University, 2016. P. 51-53.

15. Шугайло Я. В. Педагогічна модель подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків. *International scientific-practical conference Forming of Modern Educational Environment: Benefits, Risks, Implementation mechanisms*. (September 29, 2017). Tbilisi: Baltija Publishing. P. 102-105.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

16. Смоляна Я. В. Вплив засобів масової інформації на культуру студентів. *Збірник матеріалів наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених*: зб.матеріалів наук. конф. (Запоріжжя, 13-16 квітня 2004 р.). Запоріжжя: ЗДУ, 2004. С. 233-240.

17. Шугайло Я. Можливості використання інформаційних технологій навчання у вищих навчальних закладах. *Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця*: матеріали VIII Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22-23 березня 2007 р.). Київ: НАУ, 2007. Т. 1. С. 74-75.

18. Шугайло Я. В. Прикладні аспекти формування інформаційної компетентності студентів-першокурсників. *Актуальні проблеми вищої професійної освіти України*: Матеріали Всеукр. наук.-практ.конф. (м. Київ, 22-23 березня 2012 р.). Київ: НАУ, 2012. С. 66.

19. Шугайло Я. Проблема Інтернет-адикції у студентів ВНЗ. *Актуальні проблеми вищої професійної освіти*: Матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 21-22 березня 2013 р.). К.: НАУ, 2013. С. 113-114.

АНОТАЦІЇ

Шугайло Я. В. Соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2018.

Дисертація присвячена актуальній проблемі подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків. На основі теоретичного аналізу наукових джерел визначено особливості соціалізації підлітків в умовах

інформаційного середовища, виокремлено позитивні та негативні наслідки впливу мас-медіа на соціалізацію учнів закладів загальної середньої освіти.

У дослідженні виокремлено критерії оцінки подолання негативного впливу мас-медіа (когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісний), обґрунтовано та експериментально апробовано соціально-педагогічні умови подолання його негативного впливу: 1) інформування підлітків, їхніх батьків щодо негативних наслідків впливу засобів масової інформації; 2) формування критичного ставлення підлітків до мас-медіа; 3) актуалізація в системі цінностей підлітків загальнолюдських цінностей і сприяння розвитку їхніх комунікативних умінь.

Розроблено змістово-методичне забезпечення впровадження соціально-педагогічних умов подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків в умовах закладів загальної середньої освіти та неурядових організацій. До найбільш ефективних методів і форм роботи соціального педагога з підлітками віднесено соціально-просвітницький тренінг, дискусії, мозковий штурм, рольові ігри, виконання творчих проєктів.

Ключові слова: соціалізація, підлітки, засоби масової інформації, подолання негативного впливу, критичне ставлення.

Шугайло Я. В. Социально-педагогические условия преодоления негативного воздействия средств массовой информации на социализацию подростков. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2018.

Диссертация посвящена актуальной проблеме преодоления негативного воздействия средств массовой информации на социализацию подростков. На основании теоретического анализа научных источников выделены позитивные и негативные последствия воздействия масс-медиа на социализацию учеников средней школы.

В работе выделены критерии оценки негативного влияния средств массовой информации (когнитивный, мотивационно-ценностный и деятельностный), обоснованы и экспериментально апробированы социально-педагогические условия преодоления негативного влияния масс-медиа на социализацию: 1) информирование подростков и их родителей о негативных последствиях воздействия масс-медиа; 2) формирование критического отношения к средствам массовой информации; 3) актуализация в системе ценностей общечеловеческих ценностей и способствование развитию коммуникативных умений подростков.

Разработано содержательно-методическое обеспечение внедрения социально-педагогических условий преодоления негативного влияния масс-медиа на социализацию подростков в условиях общеобразовательных школ и негосударственных организаций. К наиболее эффективным методам работы социального педагога с подростками относим социально-просветительский тренинг, дискуссии, мозговой штурм, ролевые игры, выполнение творческих проєктов.

Ключевые слова: социализация, подростки, средства массовой информации, преодоление негативного воздействия, критическое отношение.

Shuhailo Ya. V. Social-pedagogical conditions of overcoming mass media negative influence on the process of adolescent's socialization. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of candidate of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.05 – Social Pedagogics. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2018.

The purpose of the study is to provide theoretical substantiation and experimental verification of the effectiveness of social-pedagogical conditions for overcoming the negative influence of the media on the socialization of adolescents in the activities of educational institutions. Object of research – overcoming the negative influence of the media on the socialization of adolescents. Subject of research – social-pedagogical conditions for overcoming the negative influence of mass media on the socialization of adolescents. On the basis of scientific sources theoretical analysis, the features of socialization of adolescents in the conditions of the informational environment are determined, various media types are characterized, and the negative consequences of the media influence on the socialization of adolescents are indicated. Mass media is one of the most influential factors of adolescents' socialization.

The concept «negative influence of mass media on the process of socialization» is defined as the dissemination of negative information by the media, which directs adolescents to violate social connections and relations with the social environment, to bring their individual and collective behavior into conflict with generally accepted social norms and rules, and the formation of personal qualities of adolescents which will not promote active socialization in society.

It is proved that consequences of mass media influence on the process of socialization of adolescents are not only positive, but also negative. The positive effects of media influence on socialization include: increasing of the level of informing of adolescents, forming of prosocial behavior, facilitating the formation of communicative skills, providing opportunities to relax from studying.

Among the negative effects of the media, special attention is paid to the consequences of the impact of violence scenes in the media (changes in the perception of the surrounding world, the perception of violence by adolescents as a legitimate way of solving conflicts, copying violent patterns of behavior, the emergence of a reaction of desensitization, etc.), the consequences of the impact of advertising (advertising asserts respect for the material product as a complete substitute for the spiritual, forms in adolescents the idea that consumption and material wealth are the main goal of human life, advertising of food makes a negative impact on the health of adolescents), forming of stereotypes, the appearance of an adolescents addiction from the media, the effects of sex scenes in the media (the formation of a deformed view of interpersonal relationships, the artificial imposition of certain stereotypes of sexual behavior), creation of dangerous situations for adolescents because of their non-fulfilment of the rules of safe behavior in Internet.

The negative effects of influence on the intellectual sphere researchers include: reduction of intellectual abilities in primitive problems solving; reducing the flexibility of cognitive processes; narrowing of cognitive interests circle; distraction from real life, learning, natural children's interests and responsibilities; stagnation of the psyche.

The following criteria and indicators of the evaluation process of mass-media negative influence overcoming are developed: *cognitive* (involves mastering of the system of theoretical general scientific, social-pedagogical, psychological and pedagogical knowledge necessary for a person to analyze critically the information provided by the media), *motivational-value* (characterizes a set of value orientations and moral beliefs of teenagers, intentions, interests, according to which a teenager selects information sources) and *practical* (determines the degree of mastering of a set of skills and abilities that ensure self-regulation of interaction with media which are required for the effective socialization of adolescents).

The analysis of social-pedagogical, pedagogical, and psychological sources on the issue of media influence on the individual, as well as the results of experiment, allowed us to outline the following *social-pedagogical conditions*: informing adolescents and their parents about negative consequences of media influence; forming of a critical attitude of adolescents to mass media; the actualization of universal values in the value system of adolescents and the development of communicative skills of adolescents. Under the social-pedagogical conditions of overcoming mass media negative influence on the process of adolescent's socialization, we mean a set of interrelated and purposefully organized circumstances and factors that create a social environment that minimizes the negative impact of media on the adolescents' personality and contributes to the improvement of their socialization process.

The implementation of social-pedagogical conditions made it possible to identify the optimal forms (group, individual) and methods (educational training, mini-lectures, brainstorming, role games, discussions, conversation, example, dialogic interaction, performing of creative projects etc.) of social pedagogue' work, which can be used both in educational institutions and non-governmental organizations.

Keywords: socialization, adolescents, mass media, overcoming the negative influence, critical attitude.